

Т.С. ЛАЗАРЕВА,

Інститут економіки промисловості НАН України

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ СТАРОПРОМИСЛОВИМ РЕГІОНОМ

Будь-яка національна економіка являє собою просторово-організовану і впорядковану множину природних, соціальних, господарських об'єктів, яка має загальні ознаки економічної системи та власні, притаманні лише їй особливості і принципи розвитку. Однією з основних характеристик національної економіки є її структура, яка визначає пропорції та взаємозалежність окремих складових досліджуваної системи. Структура як сукупність сталих зв'язків у економіці забезпечує її цілісність, тобто підтримує збереження основних якостей за різних внутрішніх і зовнішніх змін. Слід відмітити, що структурні одиниці знаходяться у тісній взаємозалежності і є взаємообумовлюючими чинниками розвитку.

У ролі таких структурних одиниць національної економіки можуть виступати регіони. Будь-який регіон являє собою територію, але одного просторового компонента недостатньо для того, щоб назвати територію регіоном. Необхідною передумовою формування регіону на визначеній території є наявність специфіки економічного укладу й організації. Соціально-економічні відмінності у рівнях розвитку регіонів визначаються також генезисом та особливостями їхнього історичного розвитку. Така еволюція відбувається значною мірою у вузлових опорних центрах відповідних регіонів і може бути кваліфікована як їх природно-історична траєкторія розвитку, що поєднує ряд послідовних етапів, особливості проходження яких визначаються регіональною специфікою.

Ключову роль у розвитку територіально-господарських структур різного рівня відіграє регіоноформуючий вид діяльності (галузь господарства), час її становлення та тривалість розвитку. Ці передумови значною мірою впливають на технологічний рівень виробництва, а відтак і на стан та особливості розвитку територіально-господарських структур певного регіону.

Головною регіоноформуючою галуззю практично всіх розвинутих регіонів світу є промисловість. За дослідженнями Організації Об'єднаних Націй з Промислового Розвитку (UNIDO) її «інтенсивний розвиток є головним чинником та передумовою ефективного функціонування всієї економіки» [1]. Так, в Україні валова додана вартість промисловості стабі-

льно формує третину загального обсягу доданої вартості, а випуск промислової продукції в загальному обсязі випуску становить біля половини [2, с.111-112]. З іншого боку, саме промисловість, на думку багатьох вчених, в силу дії власних, іманентно притаманних законів розміщення визначає різку територіальну диференціацію у розвитку світового господарства [3, с.30]. Так, для регіонів різного рівня характерною є асинхронність індустріального розвитку, що в кінцевому рахунку призводить до істотних відмінностей між ними за часом становлення, тривалістю і особливостями періоду свого розвитку. Помітне місце серед них відіграють так звані старопромислові регіони, які характеризуються певним комплексом особливостей та проблем, що зумовлені довготривалим періодом їх активного господарського освоєння.

Слід зазначити, що категорія "старопромисловий регіон" викликала і викликає інтерес у багатьох учених-економістів. Визначення особливостей становлення та розвитку таких територій знайшли подальший розвиток у роботах Г.П. Підгрушного [3], Д. Леппле (Läpple, D.) [4], Н.В. Гальцевої [5], А.В. Лодишкіна [6]. Функціональні відмінності та механізми управління старопромисловими регіонами досліджено у роботах К. Дьорре (Dörge, K.), Б. Рьотгера (Röttger, B.) [7], А.М. Новикової [8]. Особливості структурної перебудови староіндустріальних територій висвітлювалися В.І. Ляшенком [9]. Теоретичні та практичні аспекти державного регулювання розвитку виробничої сфери старопромислових територій досліджено у роботах Л.М. Кузьменко [10].

Однак, багато питань управління розвитком старопромислових регіонів залишаються дискусійними. Так, відсутнє загальноприйняте розуміння сутності старопромислового регіону як об'єкта управління. Неоднозначною є система критеріїв, за якими виділяються і якості, якими характеризуються старопромислові райони. Такі проблеми теоретичного характеру призводять до того, що в практиці регіонального управління не враховуються специфічні особливості досліджуваних суб'єктів національної економіки. Поруч з тим, ефективність

© Т.С. Лазарева, 2011

управління старопромисловим регіоном на пряму залежить від визначення, з одного боку, його вразливостей відносно довгострокових загроз і, з іншого боку, сталих конкурентних переваг на національному і глобальному рівнях.

Метою даної статті є уточнення сутності поняття старопромислового регіону і визначення теоретичних підходів до управління його розвитком.

Сталий поступовий розвиток регіональних структурних одиниць національного господарства на сучасному етапі вчені [3;4;7] пов'язують з розвитком матеріального виробництва, що дозволяє підвищити конкурентоспроможність регіону і рівень забезпеченості його власних економіко-соціальних потреб. У контексті інноваційного розвитку виробничого комплексу країни проблеми модернізації системи управління нововведеннями найбільш гостро встають перед так званими "старопромисловими регіонами".

Незважаючи на те, що в теорії регіонального управління і на практиці це поняття широко використовується, однозначного визначення даного терміна немає, як немає однорідності і серед самих старопромислових регіонів: одні з них почали розвиватися раніше, інші – пізніше; кризові тенденції у різних старопромислових регіонах виникали в різний час і були засновані на різних факторах (висока концентрація підприємств ВПК, виробництво технологічного устаткування, сільськогосподарського машинобудування, приладобудування, легкої промисловості, видобувних галузей, галузей першого переділу тощо). Тому різні дослідники висловлюють діаметрально протилежні думки з питання сутності старопромислового регіону.

Деякі науковці, розглядаючи проблеми регіонального розвитку староіндустріальних територій, взагалі не акцентують увагу на визначенні поняття «старопромислових регіонів», зазначаючи, що їх «характеристика ... не вичерпується застарілою структурою економіки; невід'ємною частиною є демографічні і соціальні особливості, визначений тип мислення, що заважає вийти за рамки звичної траєкторії розвитку регіону і шукати регіональні перспективи в нових галузях і сферах діяльності, що у сукупності й утворює цілісний феномен «старопромислового регіону» [5]. З одного боку, тут має місце високий рівень концентрації виробничого потенціалу та інфраструктурної забезпеченості території, що є загальним тлом

і важливим чинником активізації та інтенсифікації господарської діяльності. З іншого боку, зазначені особливості розвитку цих регіонів зумовили виникнення тут численних соціально-економічних, екологічних та демографічних проблем.

Відносячи регіони до цієї категорії, дослідники часто оперують лише критерієм довготривалості розвитку промислового виробництва в регіоні, відмічаючи, що «старопромисловими є регіони, економіка яких базується на галузях перших і другого технологічних укладів, а формування структури промислового виробництва почалося у XVIII–XIX ст. і ... до 60-70-х рр. XX в.» [11]. Такий критерій є досить відносним і несе в собі певний елемент невизначеності, оскільки початкові етапи індустріалізації в одних країнах та регіонах могли співпадати у часі з етапами поглиблення індустріального розвитку в інших. Симптоматичні тенденції у різних старопромислових регіонах виникали у різний час і були викликані неоднорідними факторами. Тому дослідники висунувають діаметрально протилежні погляди щодо проблеми сутності старопромислового регіону. Деякі з них вказують на проблемність таких регіонів і їх низьку конкурентоспроможність як у виробництві продукції, так і в залученні додаткових ресурсів розвитку [6].

Багато вчених, ототожнюючи поняття, розуміють під «депресивними» саме старі індустріальні райони. Так, російські вчені (І. Лексін та ін.) зазначають, що «до депресивних відносяться території з достатньо високим рівнем накопиченого економічного потенціалу, значною часткою промислового виробництва в структурі господарства і відносно високим рівнем кваліфікації місцевих трудових ресурсів, які у результаті низької конкурентоздатності профільних галузей потрапили в глибоку і стійку економічну кризу, мають істотно високий рівень безробіття, низьку ступінь інвестиційної активності і порівняно низький середньодушовий рівень бюджетної забезпеченості [12, с.25].

М.Н. Ляшевська розглядає старопромислові райони з розвитком видобувної промисловості та старопромислові райони з високим рівнем обробної промисловості як різновид депресивних територій [13, с.16].

За визначенням А.М. Новикової під «депресивною слід розуміти промислово розвинену територію, кризовий стан якої є виявом структурної кризи економіки та нерівномірності розвитку промислового виробництва за га-

лузями та регіонами України” (на відміну від слаборозвинених регіонів, якими є, наприклад, аграрні Полісся чи Поділля) [8, с.115].

Н.В. Гальцева ототожнює старопромислові і депресивні території, розуміючи під ними такі, «які в минулому були більш розвинути щодо інших, але з часом перейшли в категорію депресивних унаслідок старіння галузей спеціалізації.» [5].

Дійсно, старопромислові райони, які одними з перших вступили в стадію індустріального розвитку та мають слабо диверсифіковану структуру господарства і свої специфічні особливості внутрішньої територіальної структури, при зміні економіко-технологічних укладів виробництва закономірно входять у стадію депресії.

Разом з тим, поруч з кризовими ознаками розвитку, старопромисловий регіон характеризується високорозвиненою індустрією, достатньо сталою структурою господарчого комплексу, концентрацією значних фінансових і матеріальних ресурсів, могутнім виробничим, кадровим і інфраструктурним потенціалом, які є потенційною базою розвитку.

Наведені ознаки визначали особливу роль регіону у відповідні періоди розвитку держави, обумовлювали його індустріальну потужність і здатність забезпечувати виконання ним своїх функцій, оскільки саме на цих територіях протягом багатьох років концентрувалися ресурси, розвивалася інфраструктура і формувався «потенціал розвитку». Тому прирівнювати старопромислові регіони до депресивних і визначати їх як такі, у границях яких темпи скорочення виробництва, зниження рівня життя, наростання негативних тенденцій у сфері зайнятості, демографії, екології, надання соціальних послуг тощо вище за загальнодержавний та макрорегіональний рівень, на нашу думку, невірно.

Означені протиріччя у підходах до визначення старопромислового регіону знайшли своє відбиття і у нормативно-правових документах, які, з одного боку, відмічають депресивну сутність старопромислових районів і центрів, а з іншого – акцентують увагу на аспектах розвитку у таких регіонах прогресивної структурної перебудови промисловості [14;15;16].

Дослідження та узагальнення найбільш поширених теоретичних підходів до визначення поняття і сутності старопромислового регіону (таблиця 1) свідчить, що наявні трактуван-

ня, з одного боку, мають достатньо багато протиріч, а з іншого боку, розкривають різні грані об'єкта і тому можуть бути використані у процесі управління розвитком старопромислового регіону.

Отже, наведені у таблиці трактування поняття «старопромисловий регіон», що згруповані за сутнісним підходом, дозволяють виділити певні риси досліджуваного об'єкта. Поруч з тим, необхідність комплексного управління регіональним розвитком актуалізує задачу трактування старопромислового регіону як єдиної системи, що функціонує у сучасних умовах господарювання і визначеному просторі.

З огляду на вищезазначене нами пропонується наступне визначення досліджуваного об'єкта: старопромисловий регіон являє собою цілісне територіально-організаційне утворення, у межах якого історично склалася економіка індустріального типу третього та четвертого технологічного укладу і який, не зважаючи на економічний спад, викликаний циклічністю регіонального розвитку, характеризується значним нагромадженим потенціалом розвитку.

Всі означені вище підходи до сутності старопромислового регіону, не дивлячись на наявні між ними протиріччя, можуть бути враховані у процесі управління його розвитком (таблиця 2).

Розгляд старопромислового регіону як проблемної депресивної території України припускає управління переважно його інерційним розвитком. У цьому випадку основну увагу варто приділяти забезпеченню обсягу сировини і матеріалів, необхідного для розвитку економіки країни в цілому. Управління інерційним розвитком старопромислового регіону повинне бути спрямоване на підвищення ефективності використання накопиченого потенціалу, у тому числі шляхом упровадження нових технологій у базових галузях економіки. Старопромислові регіони при цьому виконують функції, що забезпечують, сприяють реалізації загальнодержавних цілей, а основними об'єктами управління стають галузі і підприємства традиційної спеціалізації регіону. Однак у цьому випадку власні цілі розвитку самих старопромислових регіонів (наприклад, створення сприятливих умов для життя населення) враховуються в недостатній мірі.

Таблица 1

Теоретичні підходи до визначення сутності старопромислового регіону

Група підходів	Сутність підходу	Задачі управління розвитком регіону
Визначення старопромислового регіону з погляду проблемності	Невідповідність використовуваних у регіоні ресурсів і технології сучасним тенденціям розвитку світової економіки	Створення умов для залучення нових технологій у економіку регіону
	Відсутність реалістичних і конкурентоспроможних проєктів територіально-господарського розвитку	Розробка конкурентоспроможних проєктів розвитку і забезпечення умов для їх реалізації
	Кризовий стан галузей спеціалізації, що є причиною регіональної депресії	Підтримка кризових галузей спеціалізації тощо
Визначення старопромислового регіону як регіону з негнучкою, «застиглою» соціально-економічною структурою	Формування соціально-економічної структури регіону на різних етапах індустріального розвитку (кінець ХІХст. – 60–70рр. ХХ ст. і відсутність у ній суттєвих змін на початок ХХІ ст.	Модернізація галузей спеціалізації регіону
		Диверсифікація галузевої структури економіки
Визначення старопромислового регіону як опорного регіону держави	Високий рівень індустріального розвитку регіону	Підвищення ефективності використання накопиченого трудового, виробничого і наукового потенціалів
	Наявність значного і якісного контингенту кваліфікованих спеціалістів і робітників	
	Накопичені суттєві промислововиробничі фонди	
	Значна науково-дослідна та проєктно-конструкторська база	

Таблица 2

Елементи управління розвитком старопромислового регіону

Тип регіону	Задачі управління розвитком	Об'єкт управління	Характер управління розвитком
«Проблемний» старопромисловий регіон	Підвищення ефективності використання накопиченого потенціалу	Галузі і підприємства спеціалізації регіону	Управління інерційним розвитком
Перехідний тип з негнучкою соціально-економічною структурою	Диверсифікація економіки регіону	Соціально-економічна структура регіону	Управління переходом від інерційного до інноваційного розвитку
Старопромисловий регіон – «полюс росту» держави	Розробка конкурентоздатних проєктів розвитку	Підприємства "нovoї" економіки	Управління інноваційним розвитком

Визначення старопромислового регіону як проблемної території з негнучкою соціально-економічною структурою, на наш погляд, припускає як мінімум два підходи до управ-

ліній: управління інноваційним розвитком і управління переходом від інерційного розвитку старопромислового регіону до інноваційного. Управління інноваційним розвитком повинно бути спрямоване на залучення в економіку регіону високотехнологічних підприємств, зайнятих переважно виробництвом послуг, на створення необхідної інфраструктури і сприятливих умов для розвитку таких видів діяльності. Основним об'єктом управління стають підприємства "нової" економіки. Однак у старопромислових регіонах діють тільки окремі високотехнологічні підприємства сфери послуг. Як правило, вони лише в мінімальному ступені включені у відтворювальний процес і не здійснюють істотного впливу на соціально-економічні показники території. Тому і сфера управління інноваційним розвитком старопромислових регіонів є незначною.

У зв'язку з викладеним вище особливу значимість здобуває управління переходом від інерційного до інноваційного розвитку старопромислового регіону. При цьому потрібне одночасне рішення двох задач: по-перше, забезпечити необхідну для розвитку вітчизняної економіки ресурсну базу; по-друге, створити умови для диверсифікації економіки старопромислового регіону. Основним напрямком диверсифікації повинний стати розвиток сфери п'ятого технологічного укладу (наука, інформатизація, автоматизація, управління й ін.) секторів, що відповідає загальносвітовим тенденціям економічного розвитку. Дійсно, розвиваючи на своїй території науково-технічну й інноваційну діяльність і всіляко сприяючи в масштабах наявного потенціалу і можливостей його реалізації, регіони, зможуть вирішити принципово важливі задачі. По-перше, ця діяльність буде створювати регіонові можливості для рішення наявних у ньому проблем соціально-економічного розвитку на сучасному передовому рівні з найменшими витратами часу і засобів. По-друге, послужить рішення ряду гострих соціальних і економічних проблем, пов'язаних із труднощами й особливостями перехідного періоду.

Рішення двох зазначених задач вимагає зміни всієї соціально-економічної структури старопромислового регіону, розробки і реалізації погоджених напрямків регіональної економічної політики (промислової, галузевої, структурної, інноваційної, соціальної тощо), використання найрізноманітніших методів управління розвитком регіонів. Усе це свідчить про те, що управління переходом від інерцій-

ного розвитку до інноваційного є значно складнішим процесом порівняно з управлінням інерційним або інноваційним розвитком окремо. Таким чином, управління розвитком старопромислового регіону повинно орієнтуватися як на реалізацію функцій регіону як складової національної економіки, так і на досягнення цілей розвитку самих старопромислових регіонів. На наш погляд, це можливо тільки у випадку, якщо управління розвитком старопромислового регіону паралельно здійснюється в трьох основних напрямках: управління інерційним розвитком, управління інноваційним розвитком і управління переходом від інерційного до інноваційного розвитку. Такий підхід буде сприяти підвищенню сталості старопромислового регіону стосовно зовнішніх погроз, забезпечить збалансований розвиток території і, в остаточному підсумку, затвердить його перехід до групи регіонів – «полюсів росту».

Література

1. Ежегодный доклад Организации Объединенных Наций по Промышленному Производству. – Вена, 2005. – 173 с.
2. Статистичний щорічник України за 2008 рік / За ред. О.Г. Осауленка. – Київ: Держаналітінформ. – 567 с.
3. Підгрушний Г.П. Промисловість як визначальний чинник людського розвитку// Український географічний журнал. – 2005. – №4. – С. 30–37
4. Läßle, D. (1994): Zwischen gestern und übermorgen. Das Ruhrgebiet – eine Industrieregion im Umbruch. In: Kreibich, R. u. a. (Hrsg.) (1994): S. 37–51.
5. Гальцева Н.В. Реструктуризация экономики монопрофильного старопромышленного региона ресурсной специализации (на примере Магаданской области) // http://dibase.ru/article/08022010_galtsevanv
6. Лодышкин А.В. Депрессивные старопромышленные территории: стратегии возрождения / Современный этап социально-экономического развития: проблемы и мнения. Межвузовский сборник научных трудов / Под ред. проф. Е.Е. Иродовой. – Иваново: изд-во Иван. гос. ун-т, 2006. – 256 с.
7. Dörre, K./Röttger, B. (Hrsg.) (2005): Die erschöpfte Region. Politik und Gewerkschaften in Regionalisierungsprozessen. Münster: 432 S.
8. Новикова А.М. Депрессивні території: європейський досвід та проблеми України //

Стратегічна панорама. – 2000. – №3–4. – С. 115

9. Ляшенко В.И. Регулирование развития малого предпринимательства в Украине: проблемы и пути решения: моногр. / НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2007. – 452 с.

10. Кузьменко Л.М. Управление функционированием и развитием экономики региона: Монография/ НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2004. – 284 с.

11. Галиуллина Г. Интеграция старопромышленного региона в глобальное движение к устойчивому развитию // Международный форум в Челябинске (октябрь 2002г.) <http://www.galima.csu.ru/HTML/Articles/article6.htm>

12. Лексин И.В., Грицюк Т.В., Лексин А.В. Регион как объект анализа и государственного управления // Региональная экономика: теория и практика. – 2005. – №3. – С. 19–25

13. Ляшевская М.Н. Проблемы выделения депрессивных территорий России // Вестник Московского университета Серия: география. – 1994. – № 4. – С. 16–19

14. Постанова КМУ від 28 липня 2003 р. N 1174 «Про схвалення Державної програми роз-

витку промисловості на 2003-2011 роки (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ N 162 (162-2004-п) від 11.02.2004) // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1174-2003-&y=5>

15. Розпорядження КМУ від 28 липня 2004 р. N 522-р «Про забезпечення виконання Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році" та Програми діяльності Кабінету Міністрів України "Послідовність. Ефективність. Відповідальність" у 2004 році (Із змінами, внесеними згідно з Розпорядженням КМ N 919-р (919-2004-р) від 16.12.2004) // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=522-2004-EC>

16. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.01.2010 № 110-р «Про схвалення Концепції Закону України "Про території перспективного розвитку» // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=110-2010-9&y=5>

Статья поступила в редакцию 14.12.2010